

Marcin Nabożny

„Cui contingit nasci, restat mori” :
wybór testamentów staropolskich z
województwa sandomierskiego,
Mariusz Lubczyński, Jacek Pielas,
Henryk Suchojad, Warszawa 2005 :
[recenzja]

Rocznik Kolbuszowski 10, 265-271

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

[Recenzja]: „*Cui contingit nasci, restat mori*”. *Wybór testamentów staropolskich z województwa sandomierskiego*, opracowali: Mariusz Lubczyński, Jacek Pielas i Henryk Suchojad, format B5, ss. 264, ilustracje, dwa indeksy. ISBN 83-89199-72-X, Wydawnictwo Naukowe *Semper*, Warszawa 2005.

Książka zawiera starannie opracowany wybór testamentów staropolskich z XVI-XVIII w. pochodzących z terenu województwa sandomierskiego. W województwie tym w XVI w. było 374 parafie, 100 miast i miasteczek oraz 2586 wsi. Te ostatnie miały 11465 łąnów kmiecych, szlachty zagrodowej było 261. Początkowo w województwie sandomierskim istniały trzy powiaty na lewym brzegu Wisły: chęciński, radomski i sandomierski. Z ksiąg poborowych z początku XVI w. wynika, że województwo sandomierskie podzielone było na 9 powiatów: sandomierski, wiślicki, chęciński, opoczyński, radomski, szydłowski, stężycki, pilzneński i tarnowski. Jeszcze w XVI w. dwa spośród nich zostały zlikwidowane i wcielone do sąsiednich. Powiat tarnowski został przyłączony do powiatu pilzneńskiego, a szydłowski podzielony pomiędzy powiaty: wiślicki i sandomierski. Księga podatkowa z roku 1676 wymienia powiaty: sandomierski, chęciński, opoczyński, wiślicki, pilzneński, radomski (zwany również ziemią radomską) i stężycki (zwany również ziemią stężycką). Od XIV w. aż do rozbiorów Polski w latach 1772-1795 stolicą województwa sandomierskiego był Sandomierz¹.

¹ Z. Gloger, *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*, Kraków 1900, s. 186-194.

Omawiana publikacja podzielona została na następujące części: 1. Wstęp, 2. Edycje testamentów w Polsce (bibliografia), 3. Spis dokumentów, 4. Wykaz skrótów, 5. Teksty dokumentów, 6. Indeks osobowy, 7. Indeks nazw geograficznych, 8. Ilustracje.

W książce zostały przedstawione następujące testamety:

1. Testament Stanisława Czepka, chłopca chorzelowskiego, [Mielec], 17 listopada 1587.
2. Testament Andrzeja Kłosa, chłopca świątnickiego, Świątniki, 28 stycznia 1684.
3. Testament Zofii Raszkowej, chłopki świątnickiej, Świątniki, 31 marca 1694.
4. Testament Macieja Maciołka, sołtysa zagórzyckiego, Zagórzycy, 30 marca 1756.
5. Testament Stanisława Młynarza, mieszczanina mieleckiego, [Mielec], 31 grudnia 1582.
6. Testament Elżbiety Słodownickiej, mieszczki mieleckiej, [Mielec], 17 kwietnia 1583.
7. Testament Agnieszki Chyłowej, mieszczki pilzneńskiej, [Słotowa], 7 sierpnia 1601.
8. Testament Macieja Tadera, wójta przeclawskiego, [Przeclaw], 9 sierpnia 1602.
9. Testament Szymona Zubowicza, wójta iłżeckiego, Iłża, 5-8 maja 1661.
10. Testament Jakuba Spinka, mieszczanina iłżeckiego, Na polu iłżeckim, 15 listopada 1661.
11. Testament Mikołaja Idzikowica, mieszczanina stopnickiego, Stopnica, 8 stycznia 1691.
12. Testament Bartłomieja Głobika, mieszczanina przeclawskiego, [Przeclaw], 7 stycznia 1727.
13. Testament Reginy Kołodziejskiej, mieszczki kieleckiej, Kielce, 20 kwietnia 1790.
14. Testament Jana Dąbrowskiego, mieszczanina kieleckiego, Kielce, 6 czerwca 1791.
15. Testament Gabriela Tarły, kasztelana radomskiego, Na dworze królewskim w Radomiu, 30 marca 1565.
16. Testament Piotra Kłoczowskiego, kasztelana zawichojskiego, Kłoczów, 18 lipca 1580.
17. Testament Gabriela Kraszowskiego, wójta w Niwiskach, Ocieka, 4 kwietnia 1585.
18. Testament Małgorzaty z Tarłów Oleśnickiej, Szczekarzowice, 18 stycznia 1601.
19. Testament Jana Glińskiego, Raków, 7 stycznia 1620.

20. Testament Stanisława Jeżowskiego, Popowice, 24 września 1621.
21. Testament Zofii Gąszczyńskiej, Dwór Sebastiana Czermińskiego, 1 maja 1631.
22. Testament Hermolausa Ligezy, podskarbiego wielkiego koronnego, Międzygórze, 1 stycznia 1632.
23. Testament Teofili z Tarłów Ostrogskiej, Na zamku w Dębnie, 13 listopada 1635.
24. Testament Mikołaja Spytka Ligezy, kasztelana sandomierskiego, Dąbrowa, 4 sierpnia 1637.
25. Testament Jana Pieniążka, Secemin, 2 czerwca 1643.
26. Testamenty Zygmunta Oleśnickiego, b. m., 1 lutego 1650.
- 26a. Testament Zygmunta Oleśnickiego. Rudawa, 7 marca 1650.
27. Testament Lenarta Jasińskiego, [Przeclaw], 24 listopada 1652.
28. Testament Władysława Myszkowskiego, wojewody krakowskiego, Na zamku ksiąskim, 10 marca 1658.
29. Testament Zofii Gniewoszowej, starościny radomskiej, Lublin, 12 czerwca 1660.
30. Testament Sebastiana Czapskiego, podstarościego i sędziego grodzkiego chęcińskiego, b. m., 1 czerwca 1669.
31. Testament Konstancji z Czarnieckich Leszczyńskiej, Warszawa, 6 grudnia 1673.
- 31a. Suplement do testamentu Konstancji z Czarnieckich Leszczyńskiej, Warszawa, 24 stycznia 1674.
32. Testament Jana Oleśnickiego, podkomorzego sandomierskiego, Jawor, 12 września 1675.
33. Testament Anny z Palczewic Charczewskiej, Sandomierz, 26 października 1675.
34. Testament Pawła Ligezy, Kraków, 14 sierpnia 1681.
35. Testament Jakuba Władysława Morsztyna, wojewody sandomierskiego, Kraków, 28 listopada 1725.
36. Testament Józefa Antoniego Brzuchowskiego, strażnika wielkiego koronnego, b. m., 15 czerwca 1728.
37. Testament Anny Jezierskiej, Wola Teserowa, 23 grudnia 1745.
38. Testament Józefa Popiela, stolnika nowogrodzkiego, Zielonka, 16 kwietnia 1771.
39. Testament Anny Szaniawskiej, Pałac w Sobkowie, 18 czerwca 1777.
40. Testament Jacka Bielskiego, plebana chęcińskiego i żytnieńskiego, Chęciny, 2 sierpnia 1643.
41. Testament ks. Jakuba Grometiusa, kanonika wiślickiego, proboszcza w Gnojnie, Gnojno, 3 lutego 1649.

- 41a. Suplement do testamentu ks. Jakuba Grometiusa, kanonika wiślickiego, proboszcza w Gnojnie, Gnojno 4 lutego 1649.
- 41b. Kodycył² ks. Jakuba Grometiusa, kanonika wiślickiego, proboszcza w Gnojnie, Gnojno, 3 lutego 1649.
- 41c. Inwentarz ks. Jakuba Grometiusa, kanonika wiślickiego, proboszcza w Gnojnie, Gnojno, 3 lutego 1648.
42. Testament Szymona Lodensis, plebana radłowskiego, Radłów, 20 kwietnia 1673.
- 42a. Kodycył testamentu Szymona Lodensis, plebana radłowskiego, Radłów, 20 kwietnia 1673.
43. Testament Józefa Wałcerza, dziekana pacanowskiego i proboszcza biechowskiego, b. m., 31 grudnia 1693.
44. Testament Andrzeja Józefa Borowskiego, proboszcza w Czermnie, Czermno, 24 lutego 1718.
45. Testament Stefana Rupniewskiego, biskupa łuckiego i brzeskiego, Na zamku w Torczynie, 12 kwietnia 1731.

We wstępie zawarte są informacje na temat historii i definicji testamentu, jego formy prawnej i treści oraz zakresie dyspozycji testamentowej. Zarysowana jest ponadto problematyka dotycząca testamentu jako źródła historycznego, edycji testamentów, publikacji wykorzystujących testamenty jako źródło³.

Testament jest ostatnią wolą albo rozporządzeniem na wypadek śmierci, przekazaniem własnego majątku dla innych z rodziny lub obcych, dopełnionym zgodnie z przepisami prawa⁴. Testament (*testamentum*, łac. ostatnia wola) w epoce staropolskiej, do której odnosi się omawiany ich wybór, był jednostronnym rozporządzeniem ostatniej woli, ustanawiającym w przewidzianej formie spadkobierców na wypadek śmierci spadkodawcy⁵. Tworzyły się one drogą samoistnego rozwoju, a ich rola w Polsce rozpoczęła się w XIII w. Ze względu na sytuację gospodarczo-społeczną w Rzeczypospolitej od połowy XVI w. rosło ich znaczenie.

Testament, z całą pewnością, ma niekwestionowaną wartość jako źródło historyczne. Może być wykorzystywany do badań genealogicznych, biografistycznych, stosunków panujących w rodzinie, nad funkcjonowaniem rodziny wielopokoleniowej,

² Kodycył (łac. *codicillus*) dodatek do testamentu, rozporządzenie dodatkowe do zasadniczej jego części.

³ B. Popiołek, „*Woli mojej ostatniej testament ten...*”. *Testamenty staropolskie jako źródło do historii mentalności XVII i XVIII wieku*, Kraków 2009.

⁴ *Encyklopedia Kościelna*, Warszawa 1905, t. 28, s. 441.

⁵ W. Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa 1985, s. 1183.

relacji między członkami rodziny, funkcjonowania testatora w jego bliższym i dalszym środowisku, rozwoju człowieka, obyczajowości i funkcjonowania w szerokim kontekście społecznym, kwestii prawnych, działalności gospodarczej, kultury materialnej, osobowej struktury danej siedziby, działalności fundacyjnej i charytatywnej, testamentu jako gatunku tekstu, badań językoznawczych. Stąd też czytelnik znajdzie w książce bardzo bogate informacje z terenu województwa sandomierskiego w XVI-XVIII w. przydatne do wyżej wymienionych badań.

We wszystkich niemal przedstawionych w omawianej pozycji testamentach występuje podobna forma, charakterystyczna dla ówczesnych dokumentów, na którą składały się: inwokacje⁶, intytulacje⁷, inskrypcje⁸, niekiedy arengi⁹, promulgacje¹⁰, narracje¹¹, czyli właściwa treść testamentu zawierająca rozporządzenie mieniem, niekiedy zalecenia dla spadkobierców – dyspozycje pogrzebowe, koroboracje¹², testacje¹³, datacje¹⁴,

⁶ Inwokacja to wezwanie imienia Boga, aby swą opieką wspierał czynności wymienione w kontekście dokumentu. J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2006, s. 448.

⁷ Intytulacja to wymienienie imienia i godności wystawcy, często połączone z formułą dewocyjną, wyrażającą opinię o pochodzeniu władzy wystawiającej dokument. Szymański, s. 448.

⁸ Inskrypcja, czyli adres odbiorcy, podany przez zamieszczenie jego nazwiska i godności lub też jakiegoś bliższego określenia, jeżeli dokument odnosi się do osoby prawnej. Szymański, s. 448.

⁹ Arenga formułuje motyw wystawienia danego dokumentu, niekiedy przybrany w szatę rozważań lub sentencji filozoficznych, teologicznych, ascetycznych. Niekiedy arenga mogła zawierać cytaty z Pisma św., autorytetów teologicznych, filozoficznych lub prawniczych. Szymański, s. 449.

¹⁰ Promulgacja jest ogłoszeniem woli wystawcy albo odbiorcy dokumentu, albo też społeczeństwu. Szymański, s. 449.

¹¹ Narracja to przedstawienie wydarzeń towarzyszących oświadczeniu woli wystawcy i poleceniu spisania dokumentu, niejednokrotnie informujące o prośbie odbiorcy, osobach uczestniczących w akcji prawnej związanej z wystawieniem dokumentu. J. Szymański, s. 449.

¹² Koroboracja jest zapowiedzią środków, którymi dokument ma być uwierzytelniony, a więc powołania się na pieczęć, świadków, podpisy wystawcy lub świadków. Szymański, s. 449.

¹³ Testacja, czyli lista świadków lub podpisy biorących udział w akcji prawnej opisanej w dokumencie albo będących przy wręczeniu dokumentu odbiorcy. Szymański, s. 449.

¹⁴ Datacja jest określeniem miejsca i czasu powstania dokumentu, a więc podaniem momentów chronologicznych i geograficznych. Datacja jest podana zazwyczaj przez formułę *actum* i *datum*. Szymański, s. 450.

aprekcje¹⁵. Stosowano także wskazania moralne, a całość wieńczyła formuła pożegnalna, powiązana niekiedy z błogosławieństwem i prośbą o przebaczenie popełnionych przewinień. Przedstawione testamenty bardzo często zawierały treści o charakterze osobistym, prywatnym.

Książka zawiera bogaty wykaz publikacji (ss. 10, 11) z Europy Zachodniej jak i z Polski, wykorzystujących testamenty jako źródło oraz wykaz edycji testamentów w Polsce (s. 14-17). W omawianej publikacji, jak już wspomniano wyżej, znajduje się 45 testamentów przedstawicieli wszystkich ówczesnych stanów społeczeństwa. Znajdziemy tutaj 4 testamenty chłopskie, 10 mieszczańskich, 25 szlacheckich, 6 duchownych. W tym zbiorze jest 12 testamentów napisanych przez kobiety oraz 1 testament spisany przez arianina.

Zaprezentowane testamenty, pochodzące z lat 1565-1791, znajdują się w następujących archiwach: Archiwum Diecezjalnym w Kielcach, Archiwum Państwowym w Kielcach, Muzeum Narodowym w Kielcach, Bibliotece PAN w Kórniku, Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie, Archiwum Państwowym w Krakowie, Bibliotece PAN w Krakowie, Archiwum Państwowym w Lublinie, Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie.

Wartościowe w recenzowanej pozycji są tłumaczenia poszczególnych tekstów z zamieszczeniem przydatnego wykazu skrótów oraz słownika pod każdym niemal testamentem, co znacznie ułatwia korzystanie z tekstów. Każdy testament poprzedzony jest krótką informacją o dacie i miejscu jego powstania, datą jego oblaty, jeśli miała ona miejsce, osobach dokonujących oblaty oraz sygnaturą archiwalną, pod którą dany dokument został znaleziony.

W celu lepszego wyjaśnienia prezentowanych treści zamieszczone zostały przypisy, w których znajdziemy informacje o testatorze wraz z podaniem odnoszącej się do niego podstawowej literatury. W przypisach zamieszczono również informacje o wezwaniach kościołów czy podstawowe dane o osobach wymienionych w dokumencie. Zaletą pozycji jest także indeks nazw geograficznych i indeks osobowy, co znacznie ułatwia odnalezienie potrzebnych danych.

Omawiana książka mieści się w dosyć rzadkim nurcie opracowań źródeł staropolskich. Wnosi także spory wkład w nauki pomocnicze historii, zwłaszcza w dyplomatykę, czyli naukę o dokumentach. Bez wątplenia recenzowana pozycja wyróżnia się

¹⁵ Aprekacja to końcowe życzenie wieczności dla zdziałanej czynności prawnej, wyrażonej słowami *amen, fiat, feliciter*, itp. Szymański, s. 450.

swoją specyfiką. Po pierwsze, książka jest publikacją naukową, a przez to nie jest to książka łatwa. Dzięki tej publikacji ułatwione jest korzystanie z tych testamentów, które znajdują się w różnych archiwach. Książka oparta jest na wynikach badań i prezentuje teksty źródłowe, co ogranicza pole dyskusji z jej treściami (nie dyskutuje się z faktami). Jednak przyjęta formuła zbioru wybranych testamentów, jak zawsze, niesie ze sobą niebezpieczeństwo subiektywizmu w ich doborze.

Reasumując powtórzę, że niniejsza książka stanowi bardzo cenną pozycję na polskim rynku wydawniczym dla wszystkich osób zajmujących się lub interesujących się badaniami nad dziejami województwa sandomierskiego w epoce staropolskiej i nie może być w żadnym wypadku przez nie pominięta. Pracowicie zebrany materiał, olbrzymia ilość udokumentowanych szczegółów, to tylko niektóre z walorów książki.